

International legal unification: evolutionary aspect

Міжнародно-правова уніфікація: еволюційний аспект

Yevdokiia Streltsova

Key words:

unification of international law, interaction between international and national law, methods of unification, regionalization, deformalization of international law, legal globalization.

Ключові слова:

уніфікація міжнародного права, взаємодія міжнародного та національного права, методи уніфікації, регіоналізація, деформалізація міжнародного права, правова глобалізація.

Формально уніфікація є обов'язковим іманентним елементом розвитку міжнародного права на сучасному етапі. Однак про самостійність цього феномену можна говорити лише тоді, коли стихійні форми уніфікації (як це відбувалося, наприклад, у Середні віки при створенні *lex mercatoria* колективними, але стихійними зусиллями багатьох учасників торгового обороту) втрачають значення, й уніфікація набуває ознак цілеспрямованої діяльності публічних інститутів (насамперед держав чи створених ними інститутів). Саме цей момент можна вважати точкою відліку для аналізу еволюції цього інституту. Міжнародно-правова система, як і будь-який інший правовий феномен, є не статичною нормативною системою, а «живим правом», що зазнає постійних трансформацій, реагуючи на зміни суспільного контексту. Реалізуються ці трансформації по-різному, і їх детермінація також є багаторівневою та нелінійною.

Метою статті є методологічний аналіз чинників еволюції інституту міжнародно-правової уніфікації й особливості її історичних етапів та окремих форм.

Дослідження міжнародно-правової уніфікації є однією з важливих сфер методологічної та компаративістської проблематики. Однак дослідження еволюційного аспекту обмежується описовим підходом, а власне методологічні питання не отримали належного висвітлення. Сучасні дослідники визнають неможливість пояснення динамічного аспекту сучасного міжнародного права з позицій класичних парадигм міжнародного права (позитивізм, етатизм тощо)¹. Навіть світоглядно приваблива для вітчизняних дослідників доктрина юснатуралізму в її традиційних тлумаченнях / варіантах не спроможна дати пояснення багатьох явищ і процесів сучасного міжнародного права через відсутність можливості досягнення балансу між «конкретністю та нормативністю»². Методологічний дискурс необхідний для визначення основних етапів еволюції інституту міжнародно-правової уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права.

На підставі аналізу конкретно-історичних фактів міжнародно-правової уніфікації пропонується виділення таких етапів: а) перший етап (з кінця XIX ст. до Другої світової війни) – ініціація уніфікації міжнародного права через договірні інструменти у сфері міжнародного приватного права; перші спроби поширення уніфікації в публічну сферу; б) другий етап (після закінчення Другої світової війни до 80-х рр. XX ст.) – панування універсалізму й очікування можливості перетворення економічної глобалізації в уніфіковані правові форми; початок оформлення інтеграційних об'єднань; актуалізація гуманітарного виміру (права людини) як ключового напрямку уніфікації міжнародного публічного права; в) третій етап (сучасний, починаючи з 80-х рр. минулого сторіччя), що характеризується впливом процесів фрагментації міжнародного права, регіоналізації та появою нових моделей уніфікації на основі гнучких і практично орієнтованих інструментів (м'яке право, судова уніфікація тощо).

Цей поділ є виключно аналітичним, тобто він не створює жорстких змістовних чи часових демаркаційних ліній. Швидше йдеться про визначення певних якісних характеристик для кожного з етапів, які можуть виникати на певному етапі, складаючи його специфіку, і водночас зберігатися на наступному, поєднуючись із новими ознаками.

¹ Koskenniemi M. What is Critical Research in International Law? Celebrating Structuralism. *Leiden Journal of International Law*. 2016. 29 (3). P. 727–735. Kennedy, David. *International Legal Structures*. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft. 1987. 294 p.

² Koskenniemi M. *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Cambridge : CUP, 2005. P. 19–23.

Перший етап міжнародно-правової уніфікації може умовно локалізуватися в межах із середини XIX ст. до Другої світової війни, в епоху динамічної суспільної модернізації і становлення контурів сучасного міжнародного правопорядку і водночас – народження антидемократичних режимів, поляризації інтересів держав і загострення військово-політичних протиріч, що знайшло суперечливе відображення у специфічних моделях міжнародно-правової уніфікації.

Особливостями цього періоду слід визнати:

- а) світоглядні засади юридичного позитивізму зумовлювали переважний акцент на договірні форми уніфікації і створення «жорстких» підстав уніфікації;
- б) міжнародні відносини та закріплючі їх міжнародні договори були позбавлені ефективних механізмів контролю; спроби договірної уніфікації правових інструментів не передбачали способів реагування на відсутність належного і достатнього рівня уніфікації на рівні взаємодії міжнародного і національного права;
- в) потреба уніфікації (економічної, політичної, соціальної) більш чітко була виражена у сфері міжнародного приватного права, і водночас у сфері публічного права така потреба мала обмежений характер через незавершеність оформлення відповідних галузей міжнародного права (за винятком міжнародного гуманітарного права);
- г) відсутність центрів координації міжнародних відносин (зокрема механізмів вирішення спорів держав), інституційна слабкість і незавершеність формування міжнародних організацій (Ліга націй, МОП тощо).

Процеси міжнародно-правової уніфікації (як у реалізованих проектах, так і в тих випадках, коли все залишилося у вигляді політичної ініціативи) стали органічним продовженням політико-правового розвитку держав. Особливо важливими у цьому відношенні стали два чинники: а) інституційне оформлення демократичних режимів і закріплення на конституційному рівні базових принципів демократії, соціальної та правової держави, прав людини (спроби на основі таких спільних конституційних цінностей закріпити демократичні стандарти у міжнародних договорах активно обговорювалися, однак не були реалізовані через відсутність зрілих національних демократичних інститутів і наявні відмінності навіть на рівні європейських держав); б) проведення кодифікації національного законодавства у базових галузях (цивільне право тощо) (проведення національної гармонізації правових інститутів, що мали вирішальне значення для регулювання транснаціональних економічних відносин, насамперед, у сфері міжнародної торгівлі, повинно було отримати логічне продовження у міжнародній уніфікації, особливо з урахуванням імплементації більшості держав).

Для міжнародного приватного права особливе значення мали спроби уніфікувати підходи до врегулювання приватно-правових відносин із іноземним елементом, які набували особливого поширення в умовах бурхливого економічного розвитку й інтенсифікації особистих транснаціональних зв'язків. Існувала прогалина у національному законодавстві, що часто заповнювалася положеннями та підходами, які запозичувалися із судової практики, частково – доктрини. Окремі колізійні норми, що існували у законодавстві, проблеми не вирішували через свою фрагментарність і неповноту. Аналогічною була ситуація і щодо врегулювання цих питань у двосторонніх міжнародних договорах, які мали ситуативний характер і в яких неповнота посилювалася відсутністю можливості досягнення мінімального рівня уніфікації цих положень³.

Результатом більш ніж 20 років підготовки стало створення у 1893 р. Гаазької конференції з міжнародного приватного права, яка стала одним із ключових суб'єктів процесів уніфікації міжнародного права. Особливе значення мало визнання договірної форми як найбільш доцільної форми уніфікації у сфері міжнародного приватного права, що надалі визначило спрямованість зусиль у цій сфері⁴. Інакше ситуація склалася у сфері міжнародного публічного права, де зовнішні ознаки уніфікації можна помітити у процесах формування міжнародного гуманітарного права на рубежі XIX та XX ст. Варто також пам'ятати тезу Г. Лаутерпахта про те, що на етапі кодифікації «право війни перебувало у точці зникнення міжнародного права»⁵. М. Коскеніємі початок процесу становлення «благородного цивілізатора народів» (фактично – сучасного міжнародного права) пов'язує із серединою XIX ст. і низкою конвенцій (1856, 1863, 1864, 1868, 1874, 1880, 1899, 1907, 1909, 1910, 1913 рр.), які заклали основи міжнародного гуманітарного права. Тоді

³ Кисіль В.І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. Київ, 2005. С. 60–72.

⁴ Там само, с. 83.

⁵ Lauterpacht H. The Problem of the Revision of the Law of War. *British Yearbook of International Law*. 1952. P. 382.

панувала романтична ідеологія міжнародного політичного діалогу, яка передбачала можливість досягнення миру і злагоди «цивілізованих націй» на основі спільних цінностей та ідеалів гуманізму. На таких ціннісних засадах логічним було прагнення уніфікувати «право війни» як найбільш очевидне джерело нестійкості світового порядку.

Зовсім інші форми і наслідки уніфікація набувала у площині міжнародного приватного права, яка в епоху модернізації й активізації економічної транскордонної взаємодії потребувала більш ефективного способу регулювання. Уніфікація міжнародного приватного права відбувалася, передусім, у сфері колізійного регулювання. Матеріально-правовий аспект довго залишався другорядним, хоча для окремих сфер міжнародних економічних відносин (торгівлі, перевезень, розрахунків, страхувань) необхідність створення уніфікованих правових інструментів і гармонізація на їх основі національного законодавства ставала все більш очевидною. Показово, що пріоритетними стали сфери міжнародних перевезень, які відігравали виключно важливу роль у забезпеченні економічних відносин.

Другий етап міжнародно-правової уніфікації розпочинається після Другої світової війни і значною мірою є продовженням інтенцій попереднього періоду, який був перерваний глобальним воєнно-політичним конфліктом.

Найбільш значимою рисою цього періоду стала інституціалізація ООН і створених нею спеціальних органів та інститутів як ключової ланки процесів міжнародно-правової уніфікації. Одночасно формується і протилежна тенденція регіоналізації цих процесів на основі інтеграційних об'єднань у різних регіонах світу, яка стрімко набувала значимості і поступово створювала суперечливий феномен протиріччя універсального та регіонального механізмів уніфікації. Особливої гостроти ця проблема набуває за умов зміцнення регіональних інтеграційних утворень і набуття ними ознак правової самодостатності й автономності.

Суттєво розширюється предметна сфера застосування уніфікації і посилюється значення публічно-правового компонента. Особливо варто зазначити процес посилення значимості стандартів прав людини («гуманізація міжнародного права»), які стають ключовим елементом міжнародного права, наділеним ознаками норм універсального значення. Водночас виявляються об'єктивні обмеження застосування уніфікації. Навіть у сфері міжнародного права прав людини, щодо якої існувала презумпція універсальності базових цінностей і прав, досягти уніфікації не вдається повною мірою. Визначилися розбіжності у тлумаченні як змісту прав людини, так і способів їх захисту, які зумовлені глибинними соціокультурними контекстами і які неможливо усунути традиційними методами уніфікації. Аналогічні проблеми проявляються й у сфері міжнародного приватного права. Особливо складним стає процес уніфікації в умовах, коли набуває значення метод матеріально-правового регулювання: з одного боку, колізійні питання можуть вирішуватися простіше, з іншого досягти згоди щодо матеріальних норм виявляється набагато складніше через різноманіття національних і регіональних умов.

Договірна форма міжнародно-правової уніфікації визнається найбільш ефективною, і саме на цьому концентрується діяльність. Водночас частіше виникають ситуації, коли досягти згоди щодо змісту та форми закріплення уніфікованих норм стає дедалі важче, і договори виявляються недостатньо ефективними, мають прогалини чи суперечності. У післявоєнний період новим чинником стає регіоналізація міжнародно-правового регулювання, що переважно базується на економічних чинниках, які особливого значення набувають в умовах створення міжнародних інтеграційних об'єднань.

Регіоналізація довго сприймалася як субсидіарний механізм щодо системи ООН, що мав забезпечувати посилення й ефективну адаптацію універсальних інструментів на регіональному рівні. Певний час саме так і було, хоча у різних регіонах вже формувались ознаки того, що регіональна інтеграція матиме більш значимі наслідки для конфігурації світового порядку. Уніфікація в умовах інтенсифікації процесів регіоналізації створювала чи проявляла раніше невідомі протиріччя чи окремі неузгодженості між універсальними та регіональними правовими інструментами. Сам факт появи регіонального правового регулятора за наявності достатньо ефективного та реалістичного універсального інструменту може сприйматися як ризик цілісності міжнародно-правового порядку.

Такі протиріччя чи неузгодженості ставали все більш помітними як у площині міжнародного публічного права, так і в приватноправовій сфері. Досить показовим є приклад розбіжностей положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) та Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, які було виявлено у кінці 60-х рр. під час експертного оцінювання їх узгодженості

(«уніфікованості») у зв'язку з перспективою набуття чинності Міжнародного пакту⁶. Слід зазначити, що подальша практика Європейського суду з прав людини та Комітету ООН з прав людини частину цих розбіжностей узгодили, і було вироблено уніфіковані тлумачення щодо ключових проблем.

Третій етап міжнародно-правової уніфікації розпочинається не як результат «вичерпаності» механізмів чи інструментів, створених у попередні періоди, а під впливом нових рис світового порядку і появи невідомих раніше або малозначимих раніше форм і методів уніфікації. Остання чверть ХХ ст. може визначитися початком нового етапу еволюції уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права, який більш виразних ознак набув вже у ХХІ ст. В основі цього етапу – поширення прагматичного підходу, що мав би стати реальною альтернативою міжнародно-правовому позитивізму.

Пошуки такої альтернативи є основною тенденцією розвитку сучасного міжнародного права, а наявні парадигми є різними варіантами вирішення цього ключового питання. Очевидно, прагматизм (і його різні концептуалізації) виявився найбільш реальним і практично дієвим. Цим пояснюється його «вихід із тіні великих парадигм міжнародного права» й агресивна позиція у сучасному міжнародно-правовому дискурсі. Ігнорування або зверхнє ставлення до прагматичного підходу певною мірою пояснює низьку ефективність деяких інституційних механізмів уніфікації, які були створені (переважно в рамках ООН) з очікуванням упорядкування та підвищення результативності цього процесу, однак не виправдали цих очікувань повною мірою. Договірна уніфікація у різних форматах, які отримали поширення як класичні методи міжнародно-правової уніфікації, хоча і не втрачає пріоритетності, однак вже не є універсальною і достатньою умовою досягнення єдності правових інструментів у площині взаємодії міжнародного права із національним правом.

Саме на засадах прагматичного підходу формувалися нові риси процесів міжнародно-правової уніфікації, що складають специфічні характеристики його сучасного етапу. До них, зокрема, необхідно віднести таке.

Регіоналізація міжнародно-правового регулювання вже у післявоєнний період стає одним із найбільш неоднозначних складових частин розвитку сучасного міжнародного права. Однак у останній чверті ХХ ст. вона набуває особливого значення в умовах формування міжнародних організацій нового типу, які мають високий ступінь інтегрованості у різних сферах і балансують на межі інституціалізації як державоподібне утворення федеративного чи конфедеративного типу⁷.

Регіоналізація створює принципово інший аспект традиційної проблеми співвідношення міжнародного та національного права, оскільки виникає необхідність пояснити більш відчутні розбіжності між універсальними та регіональними процесами уніфікації. У методології сучасного міжнародного права глобальність і загалом процеси глобалізації коригуються новим теоретичним підходом, де ключовим концептом стає «правова локальність» як альтернатива радикальності «універсального», що у різному форматі органічності поєднує «глобальний» і «локальний» аспект, не заперечуючи унікальність як глобального, так і локального й акцентуючи на їх неподільності навіть у складних комбінаціях нормативної колізійності або ситуативної конфліктності реальних міжнародних відносин.

Зміцнення інтеграційних об'єднань наднаціонального типу одним із наслідків має створення автономності проблематики міжнародно-правової уніфікації, оскільки в межах доктрини права таких об'єднань формулюється власна доктрина регіональної правової уніфікації.

Деформалізація інструментів уніфікації не є принципово новим феноменом, оскільки перші спроби уніфікації у сфері міжнародного приватного права значною мірою базувалися на активності інститутів, які були створені формально поза межами державних структур⁸.

В окремих сферах міжнародного співробітництва ні ООН, ні жодній зі спеціалізованих інституцій ООН не вдалося створити уніфіковані міжнародно-правові документи, які б кодифікували певні правила чи загальні принци-

⁶ Council of Europe. Problems arising from the co-existence of the United Nations Covenants on Human Rights and the European Convention on Human Rights: Differences as regards the Rights Guaranteed. Report of the Committee of Experts on Human Rights to the Committee of Ministers, Doc. H (70) 7, Strasbourg, September 1970.

⁷ Детальніше див.: Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Харків : Право, 2013. 760 с.

⁸ Про загальноправовий феномен деформалізації міжнародного права див.: D'Aspremont J. Formalism and the Sources of International Law: A Theory of the Ascertainment of Legal Rules. New York. Oxford University Press, 2011. P. 128–130.

пи взаємодії держав і формування уніфікованих національних правових стандартів. Більше того, існують обґрунтовані припущення про існування таких сфер, де взагалі потреби встановлення спільних стандартів не можуть бути повною мірою вирішені через нормативні інструменти договірного права. Показовим у цьому відношенні є міжнародне екологічне право чи «екологічні компоненти» традиційних галузей міжнародного права, де договірні форми уніфікації є менш ефективними, ніж ініціативи міжнародних неурядових екологічних організацій, які створюють м'які форми уніфікації. Такий «бездоговірний» спосіб уніфікації став поширеним у багатьох сферах. Одним із наслідків такого способу уніфікації є залучення до цього процесу національних суб'єктів права (як державних, так і недержавних). Відбувається «плюралізація» суб'єктів уніфікації, яка відображає фундаментальні трансформації міжнародного правопорядку, де міжнародно-правова правосуб'єктність вже не обмежується лише державами, хоча і не може бути повною мірою реалізована без їх залучення. Найбільш важливою ознакою деформалізації механізмів міжнародно-правової уніфікації стає активність недержавних інститутів, які створюють правові (чи квазіправові) уніфіковані регулятори, що не лише сприймаються державами, але й стають основою для національного законодавства. Досить часто це пояснюється тим, що класичні форми уніфікації в таких сферах або виявляються недостатньо ефективними, або взагалі не можуть бути застосовані.

У межах парадигми транснаціонального права такі приватні суб'єкти наділяються «правотворчим статусом», а створені ними уніфіковані нормативні системи визнаються окремим специфічним джерелом міжнародного права. Незалежно від теоретичної оцінки цього явища така активність приватних суб'єктів є важливою рисою сучасного етапу міжнародного співробітництва у різних сферах. Такі приватні суб'єкти, досить часто у взаємодії з державами та міжнародними організаціями, є основними учасниками створення правил регулювання Інтернету (*lex informatica*), професійної спортивної діяльності (*lex sportive*), електронної торгівлі товарами та послугами (*newlex mercatoria*)⁹.

Одним із найбільш значимих і суперечливих міжнародно-правових феноменів сучасності є «трибуналізація міжнародного правопорядку», тобто активізація вже наявних міжнародних судів (зокрема шляхом їх реформування) і створення судів нового типу (передусім на регіональному рівні). Кількісний вимір міжнародного правосуддя (створення нових регіональних і секторальних судів та арбітражів) супроводжується якісними змінами¹⁰. Відбулося поступове зміцнення обов'язкової юрисдикції міжнародних судів і перехід від арбітражної моделі до класичної судової. Суттєвий вплив мала поява процесуальної правосуб'єктності фізичних осіб у межах контрольних процедур регіональних конвенцій про захист прав людини. Трибуналізація часто тлумачиться як деполітизація міжнародного правопорядку, тобто його перехід від «моделі влади» до «моделі норми». Однак такий висновок є передчасним і важко узгоджується з практикою реального міжнародного правосуддя, де відхід від договірної норми на користь досягнення балансу інтересів учасників спору чи навіть політичної доцільності є практикою, що набуває більшого поширення. Міжнародні судові та квазісудові органи вже не обмежуються просто вирішенням міжнародних спорів: вони стають активними учасниками процесу міжнародно-правової уніфікації. Це відбувається у різних формах: контрольні повноваження щодо актів (конвенцій) міжнародних організацій; тлумачення договорів; усунення прогалів і колізій у реалізації судових і консультативних повноважень; оцінка відповідності національного законодавства; досягнення усталеності та єдності національної судової практики застосування міжнародних договорів тощо.

Наслідком цього стає невідомий раніше феномен «судової уніфікації», коли практика міжнародного суду стає основою для визначення певних уніфікованих матеріально-правових норм чи способів вирішення колізій. Цей феномен однаково проявляється у сфері і публічного, і приватного права. У багатьох випадках суди отримують повноваження щодо вирішення колізій між нормами універсальних і регіональних міжнародних договорів. Судова уніфікація матеріально-правових норм реалізується через механізми контролю і супроводжується виробленням стандартів тлумачення міжнародних договорів. За оцінками окремих дослідників, в сучасних умовах ця функція міжнародних судів стає більш значимою, ніж традиційна та базова функція вирішення спорів¹¹. Такі стандарти тлумачення є динамічними, на відміну від консервативних договірних форм, які потребують спеціальної процедури внесення змін і не можуть бути змінені у відповідь на трансформації контексту їх застосування.

⁹ Mills A. Gralf-Peter Calliess and Peer Zumbansen, *Rough Consensus and Running code: A Theory of Transnational Private Law*, Oxford : Hart Publishing, 2010, 382 p. Book Review. *Modern Law Review*. 2010. Vol. 75. Issue 3. 2012. P. 461–463.

¹⁰ Якщо до початку 90-х рр. існувало 6 постійно діючих міжнародних судових органів, то станом на 2018 р. їх кількість зросла до 30. Детальніше див.: Alter K.J. *The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights*. Princeton University Press, 2014. Romano C. *The Proliferation of International Judicial Bodies: The Pieces of the Puzzle*. *New York University Journal of International Law*. 1999. Vol. 31. № 4.

¹¹ Нешатаева Т.Н. *Слышать жизнь: действие актов международного суда в национальных правовых системах*. *Международное правосудие*. 2018. Вып. 1 (25). С. 57.

Висновки. Проведений аналіз практики міжнародно-правової уніфікації на універсальному та регіональному рівнях дозволяє виділити три етапи розвитку інституту міжнародно-правової уніфікації, що фактично можуть збігатися з етапами розвитку міжнародного права відповідно до усталених уявлень про його періодизацію. Однак змістовно вони базуються не лише на загальних закономірностях розвитку міжнародного права, але й на диференціюючих рисах процесу міжнародно-правової уніфікації та його особливих інструментальних характеристиках. Динаміка міжнародного правопорядку у підсумку стає процесом поступового ускладнення феномену уніфікації, наповнення його новими інституційними та змістовними рисами.

Анотація

Міжнародно-правова уніфікація є універсальним механізмом розвитку міжнародного правопорядку, який реалізується у різних історичних контекстах. У статті аналізуються основні етапи розвитку міжнародно-правової уніфікації, виділення яких ґрунтується на врахуванні його комплексності. Обґрунтовується теза про основну тенденцію – урізноманітнення способів і методів уніфікації в умовах посилення глобалізаційних процесів і формування автономних правових систем інтеграційних об'єднань.

Summary

International legal unification is a universal mechanism for the development of the international legal order, which is implemented in different historical contexts. The article analyzes the main stages of the development of international legal unification, the allocation of which is based on the consideration of its complexity. A statement on the diversification of methods and tools of unification as a main trend in the context of increasing globalization processes and the formation of autonomous legal systems of integration associations is substantiated.

Використана література:

1. Alter K.J. *The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights*. Princeton University Press, 2014. 455 p.
2. D'Aspremont J. *Formalism and the Sources of International Law: A Theory of the Ascertainment of Legal Rules*. New York. Oxford University Press. 2011. 286 p.
3. Kennedy, David. *International Legal Structures*. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft. 1987. 294 p.
4. Кисіль В.І. *Міжнародне приватне право: питання кодифікації*. Київ, 2005. 480 с.
5. Koskenniemi M. *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Cambridge : CUP, 2005. 683 p.
6. Koskenniemi M. What is Critical Research in International Law? Celebrating Structuralism. *Leiden Journal of International Law*. 2016. 29 (3). P. 727–735.
7. Lauterpacht H. The Problem of the Revision of the Law of War. *British Yearbook of International Law*. 1952. Vol. 29. P. 360–382.
8. Mills A. Graf-Peter Calliess and Peer Zumbansen, *Rough Consensus and Running code: A Theory of Transnational Private Law*, Oxford : Hart Publishing, 2010, 382 p. Book Review. *Modern Law Review*. 2010. Vol. 75. Issue 3. 2012. P.461–463.
9. Нешатаева Т.Н. Слышат жизнь: действие актов международного суда в национальных правовых системах. *Международное правосудие*. 2018. Вып. 1 (25). С. 53–66.
10. Council of Europe. *Problems arising from the co-existence of the United Nations Covenants on Human Rights and the European Convention on Human Rights: Differences as regards the Rights Guaranteed*. Report of the Committee of Experts on Human Rights to the Committee of Ministers, Doc. H (70) 7, Strasbourg, September 1970. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/16800c96fd>.
11. Romano C. The Proliferation of International Judicial Bodies: The Pieces of the Puzzle. *New York University Journal of International Law*. 1999. Vol. 31. № 4. P. 709–751.
12. Яковюк І.В. *Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія*. Харків : Право, 2013. 760 с.

Yevdokiia Streltsova,

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Department of General Law Disciplines and International Law,
Faculty of Economics and Law,
I.I. Mechnikov National University of Odessa*